

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК 811.161.2'36'06:929Дудик

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-16-29

ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА ПЕТРА ДУДИКА (ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Валентина Богатко

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: bogatkovv@i.ua

ORCID: 0000-0002-3634-9488

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: zavalniukinna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ніна Кухар

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: gulevich.nina68@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9293-6804

У статті проаналізовано внесок доктора філологічних наук, професора Петра Дудика в загальнотеоретичну концепцію сучасної української літературної мови. Уродженець Холмицини, дослідник теоретичних і прикладних проблем мовознавства, науковець залишив цінні лінгвофілософські міркування в царині загальних проблем лінгвістики, зокрема системи і структури мови, природи лінгвальних одиниць і їхнього функціонування, особливостей розмовного мовлення українців другої половини ХХ століття, синтаксичної та стилістичної своєрідності національної мовної системи.

Стаття продовжує низку публікацій, присвячених унеску мовознавців Поділля в розробку проблем функціонування одиниць сучасної української літературної мови, власне формуванню і діяльності наукової граматичної школи, створеної зусиллями лінгвістів Петра Дудика, Ніни Іваницької, Інни Завальнюк.

Ключові слова: *Петро Дудик, система мови, структура мови, мовна одиниця, граматична система мови, стилістика, розмовне мовлення.*

**ПРОБЛЕМЫ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ПРОФЕССОРА
ПЕТРА ДУДЫКА (К 95-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)**

Валентина Богатько

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: bogatkovv@i.ua
ORCID: 0000-0002-3634-9488

Инна Завальнюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Нина Кухар

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

В статье проанализирован вклад доктора филологических наук, профессора Петра Дудыка в общетеоретическую концепцию современного украинского литературного языка. Уроженец Холмищины, исследователь теоретических и прикладных проблем языкознания, ученый оставил ценные лингвофилософские обобщения в области общих проблем лингвистики, в частности, системы и структуры языка, природы лингвистических единиц и их функционирования, особенностей украинской разговорной речи второй половины XX века, синтаксического и стилистического своеобразия национальной языковой системы.

Статья продолжает ряд публикаций, посвященных вкладу языковедов Подолья в разработку проблем функционирования единиц современного украинского литературного языка, формированию и деятельности научной грамматической школы, созданной усилиями лингвистов Петра Дудыка, Нины Иваничковой, Инны Завальнюк.

Ключевые слова: *Петр Дудык, система языка, структура языка, языковая единица, грамматическая система языка, стилистика, разговорная речь.*

**PROBLEMS OF THE GRAMMATICAL SYSTEM OF THE MODERN UKRAINIAN
LANGUAGE IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PROFESSOR PETRO DUDYK
(TO THE 95th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)**

Valentyna Bohatko

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: bogatkovv@i.ua
ORCID: 0000-0002-3634-9488

Inna Zavalnuik

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Nina Kukhar

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

Introduction. *The article continues a number of publications devoted to the contribution of linguists of Podillya to the development of problems of functioning of linguistic units of modern Ukrainian literary language, the formation and operation of the Scientific Grammar Center created by linguists Peter Dudyk, Nina Ivanytska, Inna Zavalnyuk.*

Purpose. *Our research is devoted to the analysis of the scientific heritage of Professor Petro Dudyk in terms of the functioning of units of grammatical level of language on the material of his textbooks for higher education «Introduction to Linguistics», «Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech (Simple sentence. Sentence equivalents)».*

Methods. *The article employs descriptive-interpretative and analytical methods as the main ones.*

Results. *The educational publication «Introduction to Linguistics» by Petro Dudyk, co-authored with Serhiy Doroshenko, should be qualified as innovative and unique, in which the language system is clearly structured according to the concept of the Prague Linguistic Center, the concept of language level is introduced. The value and importance of this research is also determined by the fact that it contained general information about modern European languages, brief information about prominent linguists and partly became an alternative to the dictionary of linguistic terminology missing at that time. In the fundamental work “Modern Ukrainian literary language. Syntax”, edited by academician I. K. Bilodid and linguist P. S. Dudyk contains the following sections: One-syllable sentences. Incomplete sentences. Sentence equivalents. Connecting structures.*

In the monograph «Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech (Simple sentence. Sentence equivalents)» the author explored the features of colloquial speech of Ukrainians in the second half of the twentieth century., characterized its structural and functional as well as stylistic parameters. P. S. Dudyk focused a lot of scientific activity on the stylistic system of the modern Ukrainian literary language, the textbook «Stylistics of the Ukrainian language» becoming a remarkable outcome of this research.

Originality. *The reception of the scientific heritage of Professor Petro Dudyk is motivated by the need to analyze, systematize and popularize the achievements of Ukrainian linguistics in modern European academic discourse. Studying the grammatical concepts of P. S. Dudyk it is necessary to outline the dynamics of development of general linguistic theory and its use in modern linguistic research.*

Conclusion. *Analyzing the scientific work of a native of Kholmshchyna, blighty linguist Petro Dudyk, his significant contribution to the general linguistics, grammar and style of modern*

Ukrainian literary language, we can take pride in the outstanding personality shaped by the Polish and Ukrainian communities.

Keywords: *Petro Dudyk, language system, language structure, language unit, grammatical system of language, stylistics, colloquial speech.*

Постановка проблеми. У 2001 році факультет філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського спільно з Інститутом української мови НАН України заснував Науковий граматичний центр на чолі з доктором філологічних наук, професором Н. Л. Іваницькою. Ця подія стала підсумком науково-дослідницької роботи колективу мовознавців університету, розпочатої в 70-их рр. XX століття науковцями кафедри української мови, яку очолював професор Петро Семенович Дудик, за сприяння провідних вітчизняних науковців Інституту української мови НАН України: академіка Василя Васильовича Німчука, члена-кореспондента Івана Романовича Вихованця, професора Катерини Григорівни Городенської.

Основними напрямками наукової діяльності граматичного центру стали:

- глибоке й усебічне вивчення граматичного ладу української мови, її загальнонаціональних і регіональних проблем;
- фундаментальні розробки в галузі вивчення категорійної системи української мови;
- дослідження формально-синтаксичної структури простого речення;
- виявлення й введення в науковий обіг матеріалів живого мовлення.

За період роботи граматичного центру під керівництвом професора Ніни Лаврентіївни Іваницької виконано 4 держбюджетні фундаментальні науково-дослідні теми, захищено 3 докторські та 8 кандидатських дисертацій, опубліковано 8 монографій, 40 навчальних посібників, понад 700 наукових статей, 4 словники й інші праці науково-методичного характеру (також із грифом МОН України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонувана наукова розвідка продовжує низку досліджень, присвячених граматичним концепціям подільських лінгвістів. Зокрема, теоретичні напрацювання Наукового граматичного центру схарактеризовано в статтях І. Вихованця [3], К. Городенської [4], А. Загнітка [8], Л. Коваль [9].

Грамматична система сучасної української мови на синхронному зрізі в її функціональних виявах стала предметом аналізу в працях доктора філологічних наук, професора І. Завальнюк [12]. Вона очолює провідний напрям діяльності Наукового граматичного центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Аналіз наукової спадщини подільських лінгвістів – П. Дудика, М. Доленка, А. Кващука, І. Дацюка – з позицій сьогодення та актуалізацію їхніх теоретичних міркувань розпочато в статті Н. Кухар, Л. Прокопчук [11].

Актуальність дослідження. Рецепція наукової спадщини професора Петра Дудика вмотивована потребою аналізу, систематизації й популяризації здобутків українського мовознавства в сучасному європейському науковому дискурсі.

Нашу розвідку присвячено розгляду внеску українського лінгвіста в теорію загального мовознавства на матеріалі його підручників для вищої школи «Вступ до мовознавства», «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)», «Стилістика української мови», досліджень професором Петром Дудиком граматичного ладу української мови в аспекті функціонування синтаксичних одиниць.

Мета – проаналізувати науковий доробок професора, доктора філологічних наук Петра Семеновича Дудика з позицій сучасного потрактування граматичних теорій української літературної мови, окреслити концептуальні положення його поглядів на синтаксичну і стилістичну системи мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення мовознавця до синтаксичних проблем української мови вмотивоване, з одного боку, національною традицією, що бере початок із праць О. Потебні [15] та його послідовників: Д. Овсянико-Куликовського, Є. Тимченка, В. Сімовича, І. Огієнка, О. Курило, М. Сулими, М. Гладкого, головною ознакою яких є увага до живого мовлення, з іншого боку – аргументованістю позицій західноєвропейських граматистів, насамперед представників психологічної і структуралістської шкіл. Ставши послідовником Л. Булаховського, Петро Дудик у наукових розвідках поєднав не лише вітчизняну синтаксичну концепцію, а й результати досліджень Ш. Баллі [1], Ф. де Соссюра [16], у такий спосіб популяризувавши їх у середовищі вітчизняних науковців як альтернативні до логістичних теорій російських мовознавців.

У червні 1973 року Петро Семенович захистив дисертацію в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, здобувши науковий ступінь доктора філологічних наук, а в грудні 1974 йому присвоєно вчене звання професора. Докторську дисертацію *«Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення»* після захисту опубліковано як монографію.

Відповідний період історії українського мовознавства (друга половина ХХ ст.) був позначений домінуванням російської лінгвістичної школи і, незважаючи на високий рівень підручників для вищої школи О. Реформатського, В. Кодухова, Ю. Маслова тощо, вони не могли забезпечити якісну підготовку українського філолога. Отже, із цих позицій, а також з огляду на змістове наповнення, навчальне видання *«Вступ до мовознавства»* Петра Дудика у співавторстві із Сергієм Дорошенком варто кваліфікувати як новаторське й унікальне [5]. Цей підручник став першим в українському мовознавстві, у якому чітко структуровано мовну систему відповідно до концепції Празького лінгвістичного осередку, уведено поняття мовний рівень (ярус).

Перша частина підручника *«Мова, її природа, походження й розвиток»* містить розлогі витлумачення понять «мова», «мовлення», «мислення»; огляд основних гіпотез походження мови; опис зовнішніх та внутрішніх чинників мовного розвитку.

У другому розділі цього навчального видання *«Структура мови»* подано загальну характеристику системно-структурної організації мови (чотири основних і три проміжних мовних рівні). Автори аргументовано доводять, що системний характер мови впливає із самої її суспільної природи: якби мова не становила системи, структурні елементи якої взаємопов'язані і взаємозумовлені, то вона не могла б служити засобом спілкування.

Третю частину *«Лексикологія»* присвячено лексичному рівневі мовної системи, зокрема розглянуто проблеми кваліфікації слова як одиниці мови, основні функції слова (номінативну, узагальнювальну тощо), семантичну структуру лексеми.

У підручнику зацентровано на значущості слова як основної мовної одиниці, яка слугує не лише позначенням певних об'єктів, ознак і дій, а й засобом вираження понять, що перебувають в основі лексичного значення і через які слова відображають об'єктивну дійсність.

Найбільш докладно автори проаналізували граматичну систему як центральну складову мови, бо *«...лише сукупність усіх структурних елементів мови (її фонетичної системи, словникового складу і граматичної будови) у їх єдності становлять мову»* [5,

с. 123–124]. Граматична будова мови охоплює граматичні значення, способи і засоби їхнього вираження, правила словозміни і словотворення, поєднання слів у словосполучення, а слів у словосполучення – у речення, одиниці граматичної системи – словосполучення, словотвірні моделі, словосполучення, речення.

Синтаксична будова мови представлена складною взаємодією трьох одиниць: *словосполучення, речення, складного синтаксичного цілого*, причому словосполучення як особлива одиниця мовної системи становить, на думку Петра Дудика, *«перехідну ланку від лексики і морфології до синтаксису»* [5, с. 169]. Мовознавці докладно аналізують лінгвістичну природу словосполучення, акцентуючи на дискусійних питаннях у тогочасних граматичних концепціях: 1) *чи існує словосполучення поза реченням, у яке воно входить як конструктивний елемент поряд з окремим словом, чи вичленовується з готового речення;* 2) *чи існують предикативні словосполучення;* 3) *як кваліфікувати сурядні сполучення* [5, с. 172].

Речення як особлива мовна одиниця з огляду на її багатоаспектну природу трактовано так: *«... граматично оформлена за законами певної мови цілісна одиниця мовлення, що є основним засобом формування, вираження і повідомлення думки»* [5, с. 175]. Диференційними ознаками її є предикативність, модальність, інтонаційна, семантична й граматична завершеність.

Як специфічну синтаксичну одиницю кваліфікують автори й складне синтаксичне ціле – замкнуту групу тісно взаємозв'язаних як за своїм змістом, так і синтаксичними засобами речень, які виражають повніший порівняно з окремим реченням розвиток думки, причому використовують синонімічні терміни на позначення цієї одиниці: надфразна єдність, зв'язний текст, текст, контекст, прозова строфа. Ще одним дискусійним поняттям граматики є синтагма – *«інтонаційно оформлена семантико-синтаксична одиниця мови, яка виділяється із складу речення відповідно з відображуваною у висловленні дійсністю і вираженням до неї ставленням мовця»* [5, с. 180].

Завершує розгляд системно-структурної організації мови підрозділ «Взаємодія різних структурних рівнів мови». Мовознавці констатують, що зміни в одному зі структурних рівнів мови *«неминуче тягнуть за собою зміни в іншому, сусідньому структурному рівні, що пояснюється взаємозв'язаністю різних структурних рівнів між собою, які разом узяті й становлять єдину систему мови»* [5, с. 182]. Цю тезу проілюстровано процесами накладання й усичення морфем, спрощенням як результатами взаємодії фонетичного й морфологічного структурних рівнів мови.

Отже, у підручнику *«Вступ до мовознавства»* Петра Дудика і Сергія Дорошенка зреалізовано вичерпний опис системи мови й мовної структури загалом, виявлено особливості конкретних мовних систем, насамперед сучасної української мови. Цінність і важливість цієї наукової праці визначена ще й тим, що вона вмістила загальну інформацію про сучасні європейські мови, стислі відомості про визначних лінгвістів і частково стала альтернативою відсутньому на той час словнику лінгвістичної термінології.

Природна мова – складний для пізнання феномен, який досліджують різні науки. Із-поміж актуальних наукових теорій лінгвістики традиційно виокремлюють граматику як центральну, ураховуючи її евристичність, системність і прогнозованість. Граматична система мови значною мірою втілює модель мови загалом з огляду на її обсяг і значущість.

В історії українського мовознавства центральну граматичну концепцію, опрацьовану Олександром Потебнею, доповнено живим народним матеріалом у наукових дослідженнях Євгена Тимченка [17], Івана Огієнка [13], Олени Курило [10]. Граматичні теорії

західноєвропейських передвісників структурної лінгвістики меншою мірою репрезентовано в працях згаданих науковців, за винятком окремих послідовників Леоніда Булаховського.

Професор Петро Дудик об'єктом перших наукових розвідок обрав малодосліджені синтаксичні одиниці – неповні й еліптичні речення. У фундаментальній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972), за загальною редакцією акад. І. К. Білодіда, мовознавцю належать розділи: *Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речень. Приєднувальні конструкції*.

Наступного року науковець опублікував монографію «*Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)*» [6], у якій дослідив особливості розмовного мовлення українців другої половини ХХ ст., схарактеризував його структурні й функціонально-стилістичні параметри. Автор опрацював зразки живого мовлення, зафіксовані в 383 населених пунктах Полтавської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Київської, Черкаської, Харківської, Сумської і Миколаївської областей.

Монографія містить чотири розділи: 1. Лінгвістична проблематика розмовного мовлення. 2. Повне двоскладне й односкладне речення. Синтаксичне оформлення його окремих складників. 3. Структура неповного речення і явища розмовної економії. Приєднувальні конструкції. 4. Синтаксис еквівалентів речення у розмовному мовленні.

Наукова гіпотеза стосовно особливого статусу розмовного мовлення в лінгвістичній системі обґрунтована в першому розділі праці такими тезами: розмовне мовлення є функціональним різновидом мови, засобами його об'єктивації Петро Дудик вважає такі одиниці, як моделі речення, еквіваленти речення, словосполучення, члени речення, порядок слів у фразі, наголошуючи на особливій ознаці цих одиниць – інтонаційному оформленні, долученні жестів і міміки. «*Завдяки інтонації, міміці і жестам усне мовлення, на відміну від писемного, в будь-якому стилі здебільшого буває менш наповненим лексично й граматично, менш упорядковане синтаксично*» [6, с. 24].

У другому розділі монографії проаналізовано речення як центральний об'єкт синтаксису мови й мовлення. Автор полемізує з позицією зарубіжних граматистів, які, услід за копенгагенськими структуралістами, зараховують речення до мовленнєвої сфери, а слово визнають одиницею мови. Визнаючи речення одиницею розмовного мовлення, професор Петро Дудик виокремлює структурний і комунікативний аспекти синтаксису розмовного мовлення й характеризує компоненти структурно-комунікативної базової моделі речення. Зупинимось докладніше на таких ознаках синтаксичної організації речення, як *двоскладність/односкладність*. Солідаризуючись із позицією славіста О. Шахматова, автор відмежовує односкладні речення від неповних і визнає рівноправність односкладних і двоскладних речень: «*Поза віссю «двоскладність-односкладність» не існує ніякого синтаксичного утворення, яке б сприймалося на рівні речення... Причина цього криється в самому характері думки, яка становить основний зміст речення. Ця думка є двочленним судженням, проте не однаковим, або логічним судженням (у випадку наявності двоскладної структури речення) або логіко-психологічним судженням (при наявній односкладності речення)*» [6, с. 64].

У монографії на багатому ілюстративному матеріалі проаналізовано специфіку функціонування в розмовному мовленні односкладних й двоскладних речень з означеним суб'єктом, засоби вираження категорії неозначеності й безособовості.

Варто звернути увагу на інноваційний підхід до витлумачення деяких граматичних категорій, зокрема – синтаксичного статусу стійких сполучень слів. Визнаючи той факт, що

зафіксувати обсяг індивідуального фразеологічного словника неможливо, автор звернувся до можливостей анкетування за відповідною програмою і встановив моделі фразеологічних одиниць розмовного мовлення.

Досліджуючи граматичну систему, професор Петро Дудик насамперед характеризує ідіоетнічні особливості української мови: займенникові конструкції з формою *воно, його, собі, сам, самий, саме*, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи односкладного речення. Ці міркування є свідченням національно-свідомої позиції мовознавця щодо унікальних рис української мови в умовах панівної ідеології про «злиття мов в соціалістичному суспільстві». Автор визнає, що займенникові конструкції з формою *воно, його, собі, сам, самий, саме*, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи речення односкладного є типовими явищами, надзвичайно поширеними в розмовному мовленні, «...цілком органічні для нього і структурно-різноманітні. ...Повний опис їх поки що відсутній» [6, с. 95]. Наприклад, особливості функціонування займенникових форм *сам, самий, саме, самі*, зокрема узгодження з субстантивами, конотативні нашарування, можливості трансформацій, фразеологізація, стилістичне навантаження, на матеріалі полтавських говірок засвідчують комунікативну цінність й унікальність таких синтаксичних конструкцій.

Динаміку розмовного мовлення автор пов'язує з використанням аналітичних форм головних компонентів речення, наголошуючи на їхній стилістичній вагомості й морфологічній розмаїтості. До таких одиниць належать ускладнені присудки / головні члени односкладного речення з різним формально-граматичним наповненням на зразок: *учись, учись – здасться; а він візьми та й скажи йому; давай пішки, певніше буде; гляди, не скажи; сама знаю вже*.

Екстралінгвальними чинниками зумовлена активність використання в розмовному мовленні неповних речень, приєднувальних конструкцій і еквівалентів речень. Зауважимо, що саме професор Петро Дудик став першим дослідником неповних речень української мови як одного з виявів реченнєвої категорії на матеріалі усного мовлення, виокремивши комунікативні передумови вживання таких речень (зовнішньо- і внутрішньосинтаксичні). Синхронний аналіз неповних конструкцій не завадив звернутися також до невербальних засобів комунікації (підрозділ «Неповні речення в структурі діалога»), виділити групи питальних неповних конструкцій (5 видів), речень-відповідей (8 видів).

Неповнота речення вмотивована тенденцією до економії мовленнєвих зусиль. Особливо виразним репрезентантом неповних речень є еліптичні конструкції, які автор кваліфікує як «... речення, специфікою структури яких є відсутність дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту чи ситуації. Такі речення самотійно функціонують у мові, а уявлення про неназваний член впливає із змісту речення. Еліптичні речення, незважаючи на пропуск (еліпсис) головного члена, не потребують ні контексту, ні ситуації для передачі інформації, вона вичерпно виражається всією конструкцією в цілому» [6, с. 166].

На думку дослідника, можливість установлення значення відсутнього присудка забезпечується кількома чинниками: наявністю членів речення, синтаксично пов'язаних із пропущеним; лексичним та граматичним значенням залежних від пропущеного члена речення слів; однотипністю конструкцій еліптичних речень, обмеженістю їхніх семантичних груп, мовною традицією.

Уважаючи еліптичні речення типово розмовною комунікативною конструкцією, що «...відчутно динамізують живе мовлення, виступають ознакою його природності, служать

засобом конденсованого і легкого виразу думки, почуття», мовознавець окреслює їхню функціональну специфіку: *«Будучи перенесені – більшою чи меншою модифікацією або безпосередньо – в мовну тканину художньо-літературних творів, еліптичні речення стають (звичайно, у випадку вмотивованості свого вживання) одним із найбільш виразних і дійових засобів наближення, стилізації мови цих творів до усної...»* [6, с. 173].

Цілком інноваційним став також розділ монографії Петра Дудика, присвячений аналізу приєднувальних конструкцій, у якому досліджено повні приєднувальні конструкції, приєднувальні слова-речення, приєднувальні означальні, обставинні та додаткові структури. *«Індивідуальність приєднувальних конструкцій криється не тільки в їхньому змісті, функціях та ритмо-інтонаційному оформленні, а й у властивих їм граматичних якостях ... Приєднувальні конструкції – це лише потенціальні частини попереднього речення, однак не його складові частини, бо завдяки особливій інтонації вони трансформувалися в окремі, граматично не самостійні, але повні речення ...»* [6, с. 204].

Аналізуючи структуру приєднувальних конструкцій, професор Петро Дудик акцентує на комунікативних характеристиках цих одиниць як типових засобах усного мовлення: *«Їх застосування в мові літературно-художніх творів зумовлюється контекстом, причому тільки контекстом попередніх речень, і становить художній прийом, яким користуються, щоб виразити найрізніші змістові й експресивно-стилістичні відтінки. Вони є ознакою певної старанності й уваги до оформлення висловлюваної думки (особливо за умови її писемного втілення), яка не втрачає при цьому невимушеності і природності, звичайно, за відповідних життєвих ситуацій»* [6, с. 211].

Найбільш дискусійним у монографії є розділ, присвячений еквівалентам речення в розмовному мовленні – словам-реченням, незакінченим реченням і звертанням-реченням. Причиною формування таких синтаксичних утворень є комунікативні ситуації, за яких виникає потреба швидко й лаконічно відреагувати на висловлення співрозмовника, зокрема його питання, рідше – спонукання, запитання, заперечення тощо. За очевидної переваги типових засобів передання такої інформації (різноманітних речень простої і складної будови) еквіваленти речення мають значний комунікативний та контекстний потенціал, а отже, є повноцінною одиницею спілкування. Професор Петро Дудик наголошує, що еквіваленти речення передовсім уживаються в емоційно-забарвленому діалозі. Типи еквівалентів речення окреслені такими категоріями: слова-речення (стверджувальні заперечні, питальні, емоційно-оцінні), незакінчені й перервані речення, звертання-речення. Зауважимо, що кожна з категорій схарактеризована й достатньо проілюстрована.

Велику увагу в науковій діяльності мовознавець зосередив на стилістичній системі сучасної української літературної мови. Своєрідним підсумком цих пошуків став підручник *«Стилістика української мови»* [7], виданий 2005 року і рекомендований Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Історія розвитку теоретичної стилістики в українському мовознавстві бере початок із 30-х рр. ХХ ст. Засновником української лінгвостилістики став Л. Булаховський, йому належить перша дефініція поняття «стиль мови» і концепція стилістичного розшарування мовних одиниць. *«Засоби нашої мови, що припускають можливість вибору, – зауважував учений, – будиши відповідним способом використані тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми зовемо словесним стилем»* [2, с. 53]. Аналізуючи проблеми зіставної стилістики, А. Лучик звертається до історії лінгвостилістики й наголошує, що *«...тривалий час у колі славістів точилися гострі дискусії навіть стосовно того, чи претендує стилістика на*

статус окремої дисципліни, а якщо це так, то які її мета, завдання та методи дослідження» [12, с. 123–129].

У 60–70 рр. XX ст. відбулася переорієнтація лінгвостилістичних проблем у царину комунікативно-прагматичного мовознавства, зокрема на перший план вийшли текст, лінгвальні одиниці як засоби ефективної комунікації. Ці ідеї втілено в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Стилїстика» (1973 р.), у підручниках О. Пономаріва «Стилїстика сучасної української мови» (2000 р.) та Л. Мацько, О. Сидоренко, Л. Мацько «Стилїстика української мови» (2003 р.), у навчальному посібнику Н. Бабич «Практична стилїстика і культура української мови» (2003 р.) та ін.

Навчальний посібник педагога-дослідника Петра Дудика вирізняється цілісністю й інноваційними підходами до витлумачення низки дискусійних питань стилїстики усної й писемної форм сучасної української літературної мови. Структура аналізованої праці репрезентована чотирма розділами: «Стилїстика як лінгвістичне вчення»; «Стилї і форми мови»; «Стилїстика мовних одиниць»; «Комунікативно-стилїстичні якості мовлення». Початок наукової розвідки містить квітесенцію лінгвостилїстичної концепції автора: *«Стилїстика становить лінгвістичне вчення про найумотивованіше й найдоцільніше послуговування мовою, її одиницями – фонемами (звуками), морфемами, словами, словосполученнями й сполученнями слів, членами речення, реченнями, еквівалентами (замінниками) речень і текстами. Кожна окрема мовна одиниця має своє нормативне або ж діалектне буття, стилїстичні можливості»* [7, с. 7].

Визнаючи мову джерелом стилїстичних знань, автор характеризує сучасну українську літературну мову як основу стилїстики й окреслює в підручнику її стислий генезис та характеристику понять: літературна мова, сучасна мова, українські діалекти. Науковець подає структурні компоненти мовної системи за принципом рівневої будови й описує стилїстичні можливості лінгвальних одиниць, наголошуючи, що *«для стилїстики своєрідно важливі всі мовні одиниці, але особливо вагомі для неї явища лексичні й морфолого-синтаксичні, бо саме вони безмежно різнофункціональні, отож і стилїстично продуктивні, комунікативно найсуттєвіші»* [7, с. 22].

Поділяючи погляди російського лінгвіста В. Виноградова на внутрішнє членування стилїстики (структурна стилїстика, стилїстика мовлення, стилїстика художньої літератури), Петро Дудик акцентує на розмежуванні стилїстики мови і стилїстики мовлення, зв'язку стилїстики мовлення й культури мови. Віддаючи належне традиції дихотомічного протиставлення мови і мовлення, автор розглядає їх як загальне й часткове, наголошуючи на провідному й регульовальному витоках мови та похідному характері мовлення індивіда, що формується під впливом мовлення колективу.

У навчальному посібнику виразно схарактеризовано прикладне спрямування стилїстики, оскільки стилїстика мовлення нерозривно пов'язана з культурою мовлення. Ці дві галузі, на думку професора, доцільно об'єднати в одну, а методично виправдано вивчати її після опанування студентами всіх фахових дисциплін для формування відповідних мовно-комунікативних компетенцій майбутніх учителів-словесників.

З лінгводидактичних принципів доречним є вичерпний список основних понять і категорій стилїстики: *стилїстична система мови, стилїстична структура мови, стилї, жанри мови, стилїстема, стилїстична норма*. Усі одиниці стилїстики класифіковано за функціональним принципом як *«...стилїстично марковані мовні явища, одиниці, які використовуються не в усіх стилях мови, а лише в якомусь одному стилї, і стилїстично немарковані*. Наприклад, слова і сполучення слів *лабіалізація, лапки, лексикографія, лексичне*

значення, лінгвістична географія, лінгвістичний аналіз тексту та ін. належать до типових мовознавчих термінів, через що вони функціонально обмежені тільки лінгвістичною сферою, отже, стилістично марковані. До своєрідно маркованих також належать лексеми *ручєнята, ручєньки, ручечка, ручище*, яким властива обмежена й спеціалізована семантика і які не характерні для мовлення суто наукового чи офіційно-ділового, а використовуються переважно в мовленні розмовно-побутовому і художньому» [7, с. 51].

Другий розділ навчального посібника присвячено розгляду системи стилів сучасної української літературної мови. Відомо, що традиційна стилістика трактувала стиль як основне поняття цієї галузі лінгвістики й основну форму реалізації стилістичних можливостей мовних одиниць. Уникаючи дискусій щодо критеріїв класифікації мовних стилів, автор натомість пропонує найполярніші потрактування цих феноменів і визнає пріоритет розмежування їх за ознакою сфера мовлення / сфера мови. Прикметно, що розгляд функціональних стилів зреалізовано від розмовно-побутового з найрозлогішою його характеристикою, офіційно-ділового, наукового, художнього, публіцистичного до конфесійного й епістолярного. Такий підхід узгоджений із пріоритетом усного мовлення і його первинністю. Автор резюмує: *«Усна й писемна форми мовлення перебувають у щонайтіснішій і своєрідній взаємодії, доповнюють одна одну. ... Усне мовлення слугує основою для мовлення писемного. Із запису одиниць усного мовлення і починається писемна форма мови, яка завжди репрезентує собою пізніше культурне надбання людини. Отже, писемне мовлення є відображенням усного»* [7, с. 107–108].

Теоретичним узагальненням лінгвістичних досліджень Петра Дудика є третій розділ навчального посібника, що вмістив стилістичну характеристику мовних одиниць за рівневим підходом: фонетичні засоби стилістики, орфоепічно-акцентні мовні одиниці, лексико-фразеологічні стилістичні засоби, стилістичні одиниці словотвору, морфології і синтаксичні засоби мови.

Інноваційним стало авторське витлумачення стилістичних можливостей неповних речень, еліптичних і приєднувальних конструкцій, речень зі вставними і вставленими одиницями, у яких продовжено міркування мовознавця щодо особливого значення цих одиниць у живому народному мовленні.

Четвертий розділ посібника присвячено проблематиці культури мовлення, зокрема характеристиці комунікативно-стилістичних якостей мовлення, окресленню понять *мовна норма* і *варіант мовної норми*. Ці явища, на думку автора, важливі, бо мають загальномовну, почасти національну природу: *«Стилістична своєрідність слів, словосполучень і речень нерідко створюється такою логічно-значеннєвою й емоційною оцінкою, як менталітет, ментальність»* [7, с. 335].

У підсумку подано підрозділ «Стилістичні можливості рідної мови», у якому автор розмірковує про мову як націєтворчу сутність: *«Рідною може бути тільки одна мова. Завдяки їй людина по-справжньому може прилучитись до духовності свого народу, його національної своєрідності, ідентичності, до національно-самобутньої системи навчання й виховання, до формування й сформування таких багатьох якостей, національних та індивідуальних рис характеру, якими один народ відрізняється від усіх інших народів»* [7, с. 343].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Петро Дудик – доктор філологічних наук, професор, Заслужений працівник вищої школи України, Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, автор низки праць, присвячених питанням природи мовної системи й

особливостям функціонування лінгвальних одиниць. Уродженець Холмщини, він отримав блискучу філологічну освіту, знав класичні й живі європейські мови, створив оригінальну лінгвістичну й лінгводидактичну теорію, виховав плеяду учнів і послідовників, які гідно продовжують його справу.

Зокрема, в підручнику для вищої школи *«Вступ до мовознавства»* (співавтор – Сергій Дорошенко) подано вичерпний опис системи мови й мовної структури загалом, виявлено особливості конкретних мовних систем, насамперед сучасної української мови, уміщено загальну інформацію про сучасні європейські мови, стислі відомості про визначних лінгвістів і ключові поняття лінгвістичної термінології.

Ставши послідовником відомого мовознавця Леоніда Булаховського, Петро Дудик поєднав вітчизняну синтаксичну концепцію і граматичні аспекти досліджень Ш. Баллі, Ф. де Сосюра тоді, коли з відомих історичних причин синтаксична система української мови перебувала поза увагою або була максимально ототожнена з відповідною російською.

У монографії *«Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)»* мовознавець уперше на значному емпіричному матеріалі дослідив особливості розмовного мовлення українців другої половини ХХ ст., схаактеризував його структурні й функціонально-стилістичні параметри, акцентуючи на ідіотетнічних особливостях української мови.

Своєрідним підсумком наукових пошуків Петра Дудика став навчальний посібник *«Стилістика української мови»*, у якому втілено цілісну інноваційну концепцію стилістики усної й писемної форм сучасної української літературної мови.

Аналіз наукового доробку уродженця Холмщини, вітчизняного лінгвіста Петра Дудика, констатація його істотного внеску в загальне мовознавство, граматику і стилістику сучасної української літературної мови дають підстави пишатися постаттю, яка сформована польською та українською спільнотами.

Професор Петро Дудик заслуговує на те, щоб його ім'я пам'ятали і в Україні, і в Польщі, а мовознавчі праці дослідника ввійшли до загальноєвропейського наукового дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллі Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
2. Булаховський Л. Стилістичні засоби мови. Лекція III–IV // Лекції з основ мовознавства. Харків, 1931–1932. С. 36–60.
3. Вихованець І. Р. Дудик Петро Семенович // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 151.
4. Городенська К., Вихованець І. Зірка граматичної плеяди. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 129–134.
5. Дорошенко С., Дудик П. Вступ до мовознавства : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1974. 295 с.
6. Дудик П. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення), Київ : Наукова думка, 1973, 288 с.
7. Дудик П. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : ВЦ : «Академія», 2005. 368 с.

8. Загнітко А., Балко М. Іваницька Ніна Лаврентіївна // Українська грамати́ка в іменах: енциклопедичний словник-довідник: науково-довідкове видання. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 148–151.
9. Коваль Л. У вирі праці: з нагоди ювілею Ніни Лаврентіївни Іваницької. *Рідний край: альманах Полтавського державного педагогічного університету*. 2010. № 1 (22). С. 81–85.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ, 2004.
11. Кухар Н., Прокопчук Л. Усе іде, але не все минає...(портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла ... *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2017. № 25. С. 259–265.
12. Лучик А. Стан і перспективи зіставної стилістики в Україні. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 123–129.
13. Огієнко І. Складня української мови. Головні і пояснювальні члени речення. Жовква, 1938.
14. Петро Дудик // Видатні особистості з українського мовознавства. Хрестоматія / за заг. ред. Марини Навальної; укл. : Тетяна Левченко, Тетяна Чубань. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2016. С. 49–50.
15. Потєбня А. Об изменении значения и заменах существительного // Из записок по русской грамматике : В 4 т. Москва, 1968. Т. III. С. 5–380.
16. Сосюр де Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998.
17. Тимченко Є. Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. Харків; Київ, 1930.
18. Українська грамати́ка в іменах : енциклопедичний словник-довідник: науково-довідкове видання / упоряд. А. Загнітко, М. Балко. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 136–137.

REFERENCES

1. Balli Sh. Frantsuzskaia stylystyka. 2-e yzd., stereotypnoe. Moskva : Edytoryal URSS, 2001. 392 s.
2. Bulakhovskiy L. Stylistychni zasoby movy. Lektsiia III–IV // Lektsii z osnov movoznavstva. Kharkiv, 1931–1932. S. 36–60.
3. Vykhoanets I. R. Dudyk Petro Semenovich // *Ukrainska mova : entsyklopediia / NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Instytut ukrainskoi movy ; red. V. M. Rusanivskiy [ta in.]*. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2000. S. 151.
4. Horodenska K., Vykhoanets I. Zirka hramatychnoi pleiady. *Ukrainska mova*. 2010. № 1. S. 129–134.
5. Doroshenko S., Dudyk P. Vstup do movoznavstva : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vyshcha shk., 1974. 295 s.
6. Dudyk P. Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia (Proste rechennia; ekvivalenty rechennia). Kyiv : Naukova dumka, 1973, 288 s.
7. Dudyk P. Stylystyka ukrainskoi movy : navchalnyi posibnyk. Kyiv : VTs : «Akademiia», 2005. 368 s.
8. Zahnitko A., Balko M. Ivanytska Nina Lavrentiivna // *Ukrainska hramatyka v imenakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk: naukovo-dovidkove vydannia*. Donetsk : DonNU, 2013. S. 148–151.
9. Koval L. U vyri pratsi: z nahody yuvileiu Niny Lavrentiivny Ivanytskoi. *Ridnyi kraj: almanakh Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. 2010. № 1 (22). S. 81–85.
10. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv, 2004.
11. Kukhar N., Prokopchuk L. Use ide, ale ne vse mynaie...(portrety podilskykh naukovtsiv – 85-richchiu vid dnia zasnuvannia kafedry ukrainskoi movy Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila ...// *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriia: Filolohiia (movoznavstvo)*. 2017. № 25. S. 259–265.
12. Luchyk A. Stan i perspektyvy zistavnoi stylystyky v Ukraini. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. 2016. Vyp. 10(2). S. 123–129.

13. Ohienko I. Skladnia ukrainskoi movy. Holovni i poiasniuvalni chleny rechennia. Zhovkva, 1938.
14. Peyro Dudyk. Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva. Khrestomatiia / za zah. red. Maryny Navalnoi; ukl. : Tetiana Levchenko, Tetiana Chuban. Pereiaslav-Khmelnitskyi : «Vydavnytstvo KSV», 2016. S. 62–65.
15. Potebnia A. Ob yzmenenyy znacheniya y zamenakh sushchestvitelnoho // Yz zapysok po russkoi hrammatyke : V 4 t. T. III, Moskva, 1986.
16. Sosiur de F. Kurs zahalnoi linhvistyky. Kyiv, 1998.
17. Tymchenko Ye. Kurs istorii ukrainskoho yazyka. Vstup i fonetyka. Kharkiv; Kyiv, 1930.
18. Ukrainska hramatyka v imenakh : entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk: nauково-dovidkove vydannia / uporiad. A. Zahnitko, M. Balko. Donetsk : DonNU, 2013. S. 136–137.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Богатько Валентина Васильевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Valentyna Bohatko, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Завальнюк Инна Яковлевна, доктор филологических наук, профессор, декан факультета филологии и журналистики имени Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Inna Zavalniuk, Doctor of Philology, Professor, Dean of Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Кухар Нина Ивановна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Nina Kukhar, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.04.2021

Статтю прийнято до друку: 13.04.2021